Лекція 10

Тема. Актуальні проблеми захисту суб'єктивних приватних прав, свобод та законних інтересів.

На прикладі «Альтернативний захист прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення»

В спеціальній юридичній літературі, попри наявні дискусії серед науковців щодо правової природи захисту, більшість сходиться в підході щодо виокремлення двох основних форм захисту – юрисдикційної та неюрисдикційної. Так, О.А. Беляневич висловлена позиція, що форма захисту цивільних прав розглядається як механізм реалізації охоронних норм цивільного права шляхом використання засобів та способів захисту, відповідно таке розуміння «форми захисту» охоплює і «юрисдикційну», і «неюрисдикційну» форми захисту цивільних прав [9, с. 62]. М.М. Лазаренко під «формою» визнає зовнішній прояв юридично значимих дій, або конкретний порядок вчинення таких дій, або ж порядок реалізації способу здійснення права на захист [63, с. 113].

Г.В. Самойленко, визначаючи зміст правозахисної діяльності, висловив позицію, що його складають процесуальні дії: форми та способи захисту, де форми поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні, а способи захисту передбачені ст.ст.16-19 ЦК України [175, с. 352]. Р.Б. Шишка під формою захисту розуміє порядок ініціації дії норми, яка дозволяє здійснити захист свого порушеного права самостійно, звернувшись до правопорушника з вимогою про усунення негативних наслідків такого правопорушення, або ж до уповноважених приймати та реалізовувати певні рішення органів. Водночас, визначаючи форму, він говорить про юрисдикційний порядок, який включає судовий, адміністративний та нотаріальний порядок та неюрисдикційний, до якого він відніс самозахист [210, с. 127-128]. О.О. Кот основну відмінність між юрисдикційною та неюрисдикційною формами

вбачає у діяльності суб'єкта: в першому випадку спеціально уповноваженого органу держави, наділеного спеціальною компетенцією, яка реалізовується в установленому законом порядку, а в другому випадку, - реалізовується самими учасниками матеріального правовідношення [59, с. 255]. Закономірно, що неюрисдикційна форма реалізовується без звернення до державних органів, зокрема, суду. Оскільки ця форма здійснюється найчастіше через самозахист, то окремими науковцями інколи навіть ототожнюється самозахист та неюрисдикційна форма. Проблема, напевно, полягає у тому, що науковці у цьому випадку звертаються лише до аналізу Глави 3 ЦК України. Так, В.Л. Яроцьким було зроблено висновок щодо визнання самозахисту суб'єктивних цивільних прав єдиним способом реалізації неюрисдикційної форми захисту [225, с. 64]. І.О. Ромащенко підтримав позицію тих науковців, які до неюрисдикційної форми не відносять спільне врегулювання розбіжностей, оскільки, на його думку, таке врегулювання можливе на будь-якій стадії правовідносин незалежно від наявності порушення прав чи інших підстав для захисту [168, с. 111]. Такий підхід є дійсно дискусійним, адже в даному випадку може йтися про різні форми та способи врегулювання зазначених розбіжностей, та й застосування самого терміну «розбіжності» є неоднозначним. Якщо прийняти за основу все ж таки наявність спору, який виник з правопорушення на підставі поданої до правопорушника (перевізника) претензії, то таке звернення з вимогою від постраждалого пасажира (в т.ч. пасажира з інвалідністю чи обмеженою рухливістю) вже можна визнавати актом самозахисту. І.Р. Ніколаєнко зробив висновок, що надсилання претензії перевізнику є самозахистом і одночасно засобом претензійного порядку захисту прав пасажира [89, с. 14]. Г.В. Самойленко взагалі визначив, що захист прав пасажира можливий в добровільному (самим порушником, якщо інше не передбачено законодавством), претензійному (на вимогу, за заявою чи претензією потерпілого пасажира) чи судовому (через позовне провадження, яке має завершитися виконавчим провадженням) процесуальних порядках [175, с.

354]. Саму претензію він вважає засобом захисту, в якому міститься модель вирішення спору, прийнятна пасажиру, в якому міститься вимога пасажира до перевізника вдатися до певної поведінки, дії, якою, на думку пасажира, буде захищене (відновлене) його порушене право (вдатися до зміни правовідношення, визнати право, компенсувати матеріальні збитки, тощо) [175, с. 358]. Про захист права споживача в претензійному поряду йдеться і в праці Г.А. Осетинської [92, с. 99].

Самозахист як спосіб захисту порушеного права пасажира розглядали в своїх працях І.С. Лукасевич-Крутник, Г.В. Самойленко, І.Р. Ніколаєнко. Г.В. Самойленко зробив висновок, що «претензійний порядок зводиться до засобу самозахисту, – звернення пасажира до перевізника з відповідною вимогою». В понятті самозахисту він виходить з його розуміння як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, де способи самозахисту повинні відповідати змісту порушеного права, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Притому, способи самозахисту обираються особою самостійно чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства [175, с. 362]. Погодимося з висновками, зробленими ним в дисертаційному дослідженні, що у відомому на весь світ випадку фізичного видалення пасажира з літака United Airlines рейсу Чикаго – Луїсвілл, останній чинив опір, який можна кваліфікувати як самозахист (адже було порушено процедуру відмови пасажирові в перевезенні проти його волі, яка передбачає пропозицію компенсації незручностей та відправку наступним рейсом лише за згодою пасажира) [175, с. 371]. А от з висновком науковця щодо наявності в діях пасажира також складу правопорушення, адже згідно правил пасажирських перевезень повітряним транспортом пасажир має виконувати вказівки командира повітряного судна, а у випадку незгоди з ними, – оскаржувати їх в установленому законом порядку, а тому дії такого пасажира, який чинив супротив екіпажу, а потім службі безпеки на авіатранспорті є правопорушенням, - не погоджуємося. Адже вимоги

капітана корабля повинні бути законними та характеризуватися правомірністю. А от вже вступати в бійку, дійсно було неправомірною поведінкою з боку пасажира. Протидія повинна відповідати вимогам закону.

Г.В. Самойленко чільно звернув увагу на ту особливість транспорту, що він має свої правила безпечної експлуатації. Правила перевезень пасажирів створюються з урахуванням технічних та технологічних особливостей експлуатації транспорту [175, с. 373]. Тому тут має бути пріоритетною безпека. Пасажир, не володіючи спеціальними знаннями та навиками при здійсненні самозахисту на борту повітряного судна (особливо коли йдеться про посадку, висадку, відкривання шлюзів, регулювання температурного режиму, тиску, тощо), може своїми діями зашкодити не лише собі, але й іншим пасажирам, третім особам чи перевізнику. Тому висновок Г.В. Самойленка про необхідність чіткого визначення Правилами перевезень пасажирів на відповідному виді транспорту заборону вдаватися до самозахисту (окрім, звичайно, пред’явлення претензійних вимог до перевізника), крім випадків, з підстав і в межах та способах, передбачених Правилами є аргументованим та заслуговує на урахування при розробці нових чи удосконаленні існуючих актів транспортного законодавства. Інший приклад, який обговорювався в Україні, пов'язаний з порушенням права особи з інвалідністю, яку не допустили до поїздки в метро зі службовою собакою, на доступне пересування транспортом загального користування потребує свого аналізу [193]. 02.04.2017 р. Анатолія Варфоломеєва не пустили з собакою-поводирем до метрополітену на станції метро «Університетська» в м. Києві начебто через відсутність необхідних документів на собаку. Справа набула публічного розголосу, але пасажир, права якого було порушено, до захисту своїх порушених прав не вдався. Насправді, проїзд в метро з собаками, незалежно від того, службова собака чи ні, заборонено, що визначено правилами і продиктовано турботою про безпеку. І в даному випадку, більше про тварину, адже йдеться про можливість застрягання лапок на сходинках ескалатору чи страхом великого

натовпу чи гуркоту поїздів, що може спровокувати паніку та неадекватну, неконтрольовану поведінку, що становитиме загрозу для собаки, господаря чи оточуючих. Тому вважаємо таку заборону в Правилах виправдану, а підставу відмови пасажиру в проїзді разом зі службовою собакою обґрунтованою та законною.

І.Р. Ніколаєнко обґрунтував висновок, що самозахист може застосовуватися як на етапі запобігання (протидії) порушенню прав пасажира, так і на етапі, коли таке право вже порушене (етапі відновлення) без звернення до юрисдикційних органів, шляхом пред'явлення вимоги до правопорушника – перевізника (в претензійному порядку, передбаченому окремими транспортними кодексами та статутами) [89, с. 138-139]. Транспортні кодекси та статути містять положення про розгляд претензій. Ст. 161 Статуту автомобільного транспорту УРСР визначає подання претензії як в пункті відправлення, так і призначення на розсуд заявника претензії, а ст. 166 Статуту зобов'язує розглянути заявлену претензію і повідомити заявника про задоволення або відхилення протягом 3 місяців [146]. Ст. 134 Статуту залізниць України визначила можливість пред'явлення претензії до залізниць протягом шести місяців, яка підлягає розгляду протягом 1 місяця (ст. 135 Статуту залізниць України) [131]. Статут визначає альтернативність претензійного та судового порядків розгляду спорів на вибір пасажира.

Притому, цей Статут врахував положення законодавства та судової практики щодо необов'язковості дотримання претензійного порядку. Тому пасажир має право безпосередньо звернутися за захистом свого порушеного, оспорюваного чи невизнаного права до суду. Такий же порядок закріплено і на річковому транспорті (подання претензії протягом шести місяців з моменту порушення, – ст. 224 Статуту ВВТ) за тією відмінністю, що така претензія має бути розглянута не пізніше трьох місяців (ст. 225 Статуту ВВТ). Закон України «Про внутрішній водний транспорт» 03.12.2020 р. не містить положень про розгляд претензій пасажирів. Ст. 386 та 387 КТМ України передбачають можливість подання претензії протягом шести

місяців, розгляд якої повинен не перевищувати трьох місяців. На повітряному транспорті в Правилах 2018 р. присвячений Розділ XXVII. Відповідно до п. 3 Глави 1 Розділу XXVII Правил 2018 р. авіаперевізник зобов'язаний розглянути претензію і повідомити заявника про її задоволення чи відхилення з обґрунтуванням підстав протягом трьох місяців з дати її отримання.

Г.В. Самойленко критикував недосконаліть транспортного законодавства, яке не забезпечує ефективності захисту прав пасажира в претензійному порядку. Тому ним було запропоновано механізм забезпечення права пасажира на ефективний захист (як в ЄС), який містить гарантії, серед яких: гарантії інформування перевізником пасажира про форми, способи та порядок захисту прав пасажира; бути почутим (на визначеність засобу комунікації та сертифікованої фіксації звернень пасажирів до перевізника та ін. [175, с. 542]. В свою чергу І.Р. Ніколаєнко підтримав позицію науковця, запропонувавши створення та функціонування єдиного порталу подання претензій пасажирів та їх розгляду [89, с. 218]. Ним було визначено проблеми в цій сфері: відсутність гарантій достовірності інформації про спосіб комунікації; відсутність гарантій здійснення права пасажира «бути почутим»; відсутність гарантій належного захисту прав пасажира; відсутність претензійного порядку захисту прав пасажирів на міському електротранспорті та внутрішньому водному транспорті; відсутність єдиного підходу, універсального для всіх видів транспорту щодо захисту прав пасажирів в претензійному порядку [89, с. 140].

І.С. Лукасевич-Крутник, досліджуючи договірні зобов'язання з перевезень пасажирів, зробила висновок щодо визнання одним із способів самозахисту відмову пасажира від договору перевезення. На її думку варто розглядати односторонню відмову від договорів перевезення як правовий наслідок порушення договірних умов перевізником, яким сторона договору може скористатися як у разі порушення умов договору, так і незалежно від такого порушення [66, с. 382]. Звичайно, в контексті нашого дослідження

цінність представляє розуміння відмови від договору як одного із способів захисту прав пасажира, передбаченого п. 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України – припинення правовідношення. Така одностороння відмова від договору перевезення полягає у позасудовому порядку припинення договірного правовідношення. Дійсно, ч. 1 ст. 615 ЦК України закріплює, що у випадку порушення зобов'язання однією стороною, друга має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. Як зазначає О.І. Міхно, в ЦК України закріплено чіткий порядок реалізації відмови сторони від договору [80, с. 15]. За визначенням Т.В. Боднар обов'язковим атрибутом механізму реалізації права на односторонню відмову в договірному правовідношенні є повідомлення другої сторони про відмову [11, с. 41]. Г.В. Самойленко відмову пасажира від договору визнав: 1) одним із наслідків порушення договору перевізником (п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК України); 2) одним із способів захисту порушеного права пасажира (п. 7 ч.2 ст. 16 ЦК України). Керуючись критерієм безпеки ним також запропоновано нормативно закріпити наслідки порушення договору перевезення перевізником, зокрема, щодо визначення допустимості та підстав такої відмови на різних стадіях виконання договору перевезення пасажира (особливо для випадків затримки рейсу чи відмови пасажиру в перевезенні). Ним також визначено, що відповідно до принципів рівності та справедливості є доцільним закріплення обов'язку пасажира обов'язку інформування перевізника про намір відмовитися від договору. Тому закономірною є його пропозиція закріпити відповідне право на відмову пасажира від договору з підстав та на умовах, передбачених Правилами перевезень пасажирів та іншими актами транспортного законодавства в п. 6 ч. 1 ст. 911 ЦК України [175, с. 342]. Формально це право закріплене, але змістовно воно не відповідає наслідкам порушення договору (прав пасажира). Д.С. Абрикосов запропонував на повітряному транспорті в Правилах 2018 р. закріпити право пасажиру на відмову від договору і вимогу повернення повної вартості квитка за ціною, за якою його придбано у

випадку затримки рейсу на п’ять і більше годин [1, с. 9]. Вважаємо, що таке право варто закріпити за особливою категорією пасажирів – осіб з інвалідністю чи обмеженою рухливістю, зокрема, у випадку, коли такий пасажир не зміг скористатися транспортною послугою через непридатність транспортного засобу для перевезення таких пасажирів за умови, якщо йому не було надано інформацію, в т.ч. на його запит, про конструктивну непридатність такого транспортного засобу до перевезення пасажирів з інвалідністю чи обмеженою рухливістю; або у випадку, якщо такому пасажиру не надано допомогу (при бар’єрності транспортної інфраструктури, в т.ч. при спробі посадки до транспортного засобу, за умови, що такий запит на допомогу подавався перевізнику завчасно, відповідно до вимог актів транспортного законодавства, або коли перевізником не було здійснено спроб вживання всіх можливих заходів, спрямованих на надання допомоги такому пасажиру). Пропонуємо ч. 1 ст. 911 ЦК України доповнити пунктом 6-1 відповідного змісту в наступному формулюванні: «6-1) особи з інвалідністю чи обмеженою рухливістю відмовитися від поїздки, повернути квиток і одержати назад повну вартість квитка, а у випадку неможливості таким пасажиром скористатися транспортною послугою, якщо інформація про конструктивну непристосованість транспортного засобу до перевезень таких пасажирів не була надана пасажиру в момент укладання договору, в тому числі на його запит, або у випадку ненадання допомоги пасажиру для пересування вокзалом, аеропортом і т.п. до транспортного засобу чи під час посадки до нього, за умови, що про необхідність такої допомоги пасажиром надавався завчасно запит у відповідності до правил перевезень пасажира, або у випадку невжиття можливих заходів, спрямованих на надання такої допомоги». Звичайно, що у випадку завдання моральної шкоди пасажиру з інвалідністю порушенням його права на укладання договору або в процесі його виконання, а також у визначених вище випадках, вона підлягає відшкодуванню в порядку, передбаченому цивільним законодавством України».

В.А. Горблянський звернув увагу на існуючу в науці цивільного права дискусію щодо співвідношення самозахисту та заходів оперативного впливу. Наразі існує два підходи: 1) що ці дві категорії є двома самостійними явищами правової дійсності; 2) що застосування заходів оперативного впливу є одним із видів самозахисту. Погодимося з його аргументами, що єдиною відмінністю є застосування останніх виключно в договірних зобов'язаннях [23, с. 204]. Єдиною вимогою реалізації таких оперативних заходів як способу самозахисту є визначення допустимості їх застосування в договорі чи актах транспортного законодавства. Науковець звернувся до положень ч. 3 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів», яка передбачає застосування названих засобів в правовідносинах, що виникли з договору про надання послуг за участі споживача. Вона передбачає право вимагати: 1) відповідного зменшення ціни наданої послуги; 2) повторного надання послуги; 3) відшкодування завданих збитків; 4) реалізації інших прав, що передбачені чинним законодавством на день укладення відповідного договору. До таких інших прав варто віднести і «право відмови» від договору, яке запропоновано конкретизувати до випадків порушення прав пасажирів з інвалідністю чи обмеженою рухливістю. Транспортне законодавство, яке закріплює ідею обмеженої відповідальності та відшкодування лише реальних збитків, про що зроблено висновок У.П. Гришко [27, с. 5], водночас, допускає застосування положень Закону України «Про захист прав споживачів» з питань, не врегульованих транспортним законодавством. Це дає підстави для висновку, що до питань, не врегульованих транспортним законодавством, у якості способів самозахисту, є допустимим застосування засобів оперативного впливу, визначених ч. 3 ст. 10 Закону України «Про захист прав споживачів».

Цікаву позицію щодо альтернативного захисту прав споживачів на основі медіації запропоновано В.А. Горблянським. Ним підтримано позицію науковців, які висловлювалися про перспективність застосування такої процедури. Загалом, під медіацією прийнято розуміти залучення до

переговорів третьої сторони (переговірника), яка веде діалог з кожною із сторін, вислуховує аргументи кожної із них, дає можливість оцінити перспективи компромісного рішення і допомогти прийняти рішення, яке задовольнить обидві сторони [198, с. 142]. Г.П. Тимченко визначає медіацію позасудовою формою захисту, а також альтернативною формою захисту, яка має договірну основу і не пов'язана зі здійсненням правосуддя [192, с. 12]. Н.В. Ільків та М.С. Долинська також виділили дві форми вирішення конфліктів: 1) традиційну (вирішення спорів на підставі приписів законодавства); нетрадиційну (альтернативну, яка полягає у пошуку сторонами конфлікту компромісного рішення). Альтернативна форма характеризується мінімальними витратами фінансів та часу, а сторони не залишаються ворогами [45, с. 58]. В різних країнах світу медіацію сприймають як альтернативний спосіб вирішення конфліктів (АВС). Медіація законодавчо закріплена і успішно використовується в: Австрії, Бельгії, Великобританії, Німеччині, Норвегії, Польщі, США, Фінляндії та Франції. У Франції процедура посередництва є безкоштовною для учасників медіації та оплачується з Державного бюджету. За визначенням О.Ю. Черняк застосування медіації в Україні в сфері споживчих відносин є проблематичним через відсутність відповідних положень в базовому Законі України «Про захист прав споживачів» [219, с. 72-73]. Оскільки ж практика ЄС володіє медіацією як способом врегулювання конфліктів та захисту прав пасажирів, видається за доцільне впровадження медіації як однієї з альтернативних форм захисту прав споживачів, а в транспортній сфері, - захисту прав пасажирів.

В.Я. Горблянський визначив відомі у світі моделі медіації: 1) судова (проводиться суддею і є частиною судочинства. Асоціюється з «арбітруванням») – може проводитися до судового засідання, під час судового провадження та замість звернення до суду; 2) адвокатська (проводиться адвокатом), - заперечується багатьма науковцями, оскільки в інституті представництва заперечується одночасне представлення інтересів

сторін, у яких є конфлікт інтересів між собою; 3) нотаріальна (проводиться нотаріусом), - має вузьке коло, а сутність зводиться до взаємного консультування сторін; 4) професійна (проводиться професійними медіаторами), - здійснюється на підставі внутрішнього акту. В окремих країнах (наприклад, США) функціонують державні та приватні служби медіації [23, с. 207]. В Україні в 2016 році було розроблено законопроект Закону України про медіацію. Проектом передбачене застосування його при вирішенні цивільних, сімейних, трудових, господарських спорів, а також в адміністративних та кримінальних провадженнях [134]. Медіація може бути застосована до звернення до суду, під час або після судового, та навіть на стадії виконавчого провадження. Д.С. Абрикосов, досліджуючи проблеми захисту прав пасажира на повітряному транспорті, звернув увагу на досвід Канади, де було створено Канадське транспортне агентство (Canadian Transportation Agency - CTA) як спеціалізований орган захисту прав споживачів у сфері транспорту. Він є незалежним квазісудовим трибуналом та регулятором уряду Канади [234]. Вирішення спорів відбувається на підставі поданої пасажиром скарги. Законодавством передбачено дві процедури: 1) неформальну (сприяння, що базується на фасилізації та посередництво); 2) офіційну (завершується прийняттям рішення). Обидві процедури безкоштовні (за рахунок бюджетного фінансування). Сприяння полягає в намаганні співробітника CTA шляхом закритих узгоджень знайти компромісне рішення та запропонувати його сторонам, у той час як посередництво передбачає тристоронню зустріч (може бути в он-лайн форматі) за головуванням представника CTA, який намагається привести сторони до самостійно визначеного компромісу. Прийняте сторонами рішення є, по суті, мировою угодою. Спір повинен бути вирішений протягом 30 днів. За відсутності компромісного рішення спір підлягає медіації (максимальний термін 30 днів) за участю представника CTA або судовому розгляду. Узгоджене рішення підлягає виконанню. Як квазісудовий орган CTA розглядає скаргу пасажира відповідно до спеціальних процедурних

правил. Закінчується процес прийняттям публічного рішення, обов'язкового до виконання (як судове рішення). У випадку доведення наявності невиправданого бар'єру у перевезенні (бар'єру в широкому розумінні, як доступності транспортної інфраструктури, транспортного засобу, транспортної послуги, в т.ч. доступності інформації) СТА може ввести коригувальні заходи для його усунення (припис) та винести рішення про відшкодування матеріальної та моральної шкоди (компенсації за біль та страждання до 20.000 доларів США). Рішення може бути оскаржене протягом 30 днів до Федерального апеляційного суду. За визначенням Д.С. Абрикосова, в Україні жоден несудовий орган не має таких повноважень. Пропозиція створення Українського транспортного агентства з такими ж повноваженнями, як СТА в Канаді обґрунтовується ним професіоналізмом співробітників СТА, швидкістю та свободою сторін (в першу чергу, пасажира) у виборі зручного формату захисту порушених прав пасажира [1, с. 136-138]. Наведений приклад про притягнення до відповідальності перевізника за порушення умов безбар'єрності, що потягнуло порушення прав пасажира з інвалідністю, свідчить про наявність закріплених в актах транспортного законодавства Канади відповідних норм матеріального права про вимогу безбар'єрного середовища. Такий підхід запропоновано реалізувати і в Україні.

3.1. Юрисдикційний захист прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення

Більшість науковців поділяють захист на здійснення його в юрисдикційній та неюрисдикційній формах, де основним критерієм такого поділу виступає суб'єкт, що здійснює захист. Під формою захисту розуміють комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів для захисту суб'єктивного права, де таких виділяють дві: юрисдикційну та неюрисдикційну [204, с. 55]. За визначенням О.О. Кот були пропозиції

поділу форм захисту на позовну (процесуальну) та непозовну, але в основі такої класифікації лежить протиставлення позовного та непозовного захисту, що не має вагомого наукового та практичного значення [58, с. 242]. Погодимося з підходом О.О. Кот, що в основі поділу форм на юрисдикційну та неюрисдикційну лежить юрисдикційна діяльність органу державної влади. За такою ознакою виділення окремо судової та адміністративної форм вбачається умовним. Такий же критерій було обрано і Р.Б. Шишкою, який під формою захисту визначив порядок дії норми, яка дозволяє постраждалому здійснити захист порушеного права або ж самостійно, звернувшись до правопорушника з певною вимогою, або державних органів, наділених владними повноваженнями приймати відповідні рішення і реалізовувати їх у встановленому законом порядку [210, с. 127]. К.С. Науменко змістом юрисдикційної форми захисту визнає діяльність компетентних органів державної влади, які уповноважені застосувати необхідні заходи для захисту порушеного цивільного права на підставі звернення постраждалої особи. На його погляд захист порушеного суб'єктивного права може відбуватися в трьох формах: судовій, адміністративній та неюрисдикційній (самозахист) [84, с. 298]. Г.В. Самойленко зазначені три форми називає порядками, які існують в межах виділених форм. На його думку у ЦК України закріплено загальні засади цивільно-правового захисту (ст. 15, 20) та визначено юрисдикційні способи захисту цивільних прав судом (ст. 16), та уточнено їх здійснення органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим і органом місцевого самоврядування (ст. 17), нотаріусом (ст.18). За його визначенням в межах юрисдикційної форми можна виділяти загальний (судовий) та спеціальний порядок (Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, нотаріусом і ін. (ст. 17-18 ЦК України), який прийнято називати адміністративним порядком захисту, який здійснюється на підставі поданої до відповідного органу скарги пасажира [175, с. 345, 355-356]. І.Р. Ніколаєнко пов'язує юрисдикційну форму захисту з

правозастосуванням [89, с. 120]. Г.А. Осетинська, не вдаючись у з'ясування критерію поділу форм захисту на юрисдикційну за ознакою суб'єкта захисту, зробила висновок, що юрисдикційна форма захисту передбачає, в першу чергу, припинення правовідношення, яке порушує права споживача, та не може забезпечити відновлення його порушеного майнового стану [93, с. 8]. Т.М. Підлубна висловилася про можливість реалізації юрисдикційної форми захисту цивільних прав та інтересів у загальному, спеціальному та альтернативному порядку, а неюрисдикційної, - як самозахисту чи в претензійному порядку [97, с. 55-56].

Більшістю науковців судовий порядок захисту порушених прав визнається найбільш ефективним. За визначенням К.С. Науменко такий висновок робить на основі визначення характеру судового захисту та властивих йому рис: загальності та необмеженості. Адже захисту підлягають усі без винятку права та свободи, до того ж, необмеженого кола осіб в силу прямої вказівки Конституції України. Судовий розгляд справи передбачає застосування цивільного, сімейного, трудового, транспортного та ін.. законодавства та, відповідно, прийняття рішення на його підставі з дотриманням установленого законом процесуального порядку розгляду справи, що надає гарантій законності та обґрунтованості судового рішення, винесеного неупередженими суддями [84, с. 298].

У.П. Гришко також визнала судовий розгляд в межах юрисдикційної форми захисту прав споживачів транспортних послуг основною та найпоширенішою формою, яка забезпечує реалізацію всіх можливих способів захисту прав. В межах дисертаційного дослідження нею визначено можливі варіанти захисту порушеного права у юрисдикційній формі, шляхом пред'явлення позовних заяв, серед яких: усунення недоліків транспортної послуги; розірвання договору і відшкодування понесених збитків; відшкодування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної неналежним перевезенням пасажира; відшкодування шкоди, заподіяної неналежним перевезенням багажу та ін. [27, с. 10, 13].

Аналіз судової практики свідчить, що для різних видів транспорту властиві свої, типові для нього види порушень прав пасажирів. Так, за визначенням Д.С. Абрикосова, типовими порушеннями прав пасажира на повітряному транспорті є: скасування рейсу чи його затримка, ненадання допомоги у випадку затримки, порушення права пасажира на достовірну та своєчасну інформацію, неповернення вартості квитка у випадку зупинки польотів через застосування карантинних заходів для запобігання поширення захворювання COVID-19 та ін. [1, с. 5]. А.О. Мінченко на залізничному транспорті такими типовими порушеннями прав пасажирів визначив: затримку відправки пасажирів та порушення строків їх доставки до пунктів призначення; втрата, нестача, псування чи пошкодження прийнятого до перевезення багажу, прострочення його доставки. Основною проблемою в механізмі захисту прав пасажирів він визнав відсутність нормативно закріплених правових наслідків таких порушень. Тому чи не єдиним способом захисту прав пасажира, на його думку, є відшкодування моральної шкоди відповідно до приписів Закону України «Про захист прав споживачів» [75, с. 167]. І.Р. Ніколаєнко типовими порушеннями прав пасажирів для перевезень пасажирів у міському та приміському сполученні визначив: I) невиконання договору: 1) скасування рейсу, 2) відмова пасажиру в перевезенні; II) неналежне виконання договору: 1) порушення графіка руху; 2) затримка відправки; 3) запізнення доставки пасажира до пункту призначення; 4) неповернення вартості квитка у випадку скасування рейсу чи поломки транспортного засобу, зупинки руху транспорту; 5) недовезення до найближчої станції у приміському сполученні у випадку поломки; 6) ненадання інформації про транспортну послугу; 7) невідповідність технічного та санітарного стану транспортного засобу нормативним вимогам; 8) завдання матеріальної шкоди пошкодженням, знищенням чи втратою багажу, пошкодженням чи знищенням ручної поклажі та ін. [89, с. 144]. Притому автор, аналізуючи судові справи з захисту прав пасажирів, звернув увагу, що більшість справ стосуються відмови пільговій категорії пасажирів,

включно осіб з інвалідністю. Серед них, - справа № 803/993/18, в якій позивач (пасажир з інвалідністю), якому водій відмовив в перевезенні начебто на підставі Рішення Виконавчого комітету Луцької міської ради від 6 грудня 2017 року № 743-1 міськради, просив суд скасувати його та привести у відповідність до вимог законодавства [106]. Суд у позові відмовив, рішення визнав законним, оскільки в ньому йшлося про перелік категорій громадян, яким додатково надаватимуться пільги. Нажаль, позивач обрав неналежного відповідача та невідповідний порушенню спосіб захисту. Напевно, визначений І.Р. Ніколаєнко перелік типових порушень прав пасажира, варто доповнити відмовою пасажиру з інвалідністю в пільговому проїзді. У рішенні Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області у справі № 211/7083/19 від 05.08.2020 р. [159] позивачеві, який є особою з інвалідністю І групи було відмовлено у задоволенні позовних вимог про відшкодування моральної шкоди в розмірі 50.000 грн. Попри заяви позивача, що відповідач порушив його право на пільговий проїзд та здійснив образу в грубій формі, в судовому засіданні було з'ясовано відсутність образ, сварки чи грубого ставлення з боку водія та наявність підстав для відмови пасажиру в перевезенні (відповідно до рішення виконкому Криворізької міської ради, яким встановлено 1 пільгове місце в автомобільному транспорті пасажиромісткістю до 22 місць), оскільки 1 пільгове місце вже було зайняте.

В іншій справі № 345/1793/18 від 09.08.2018 р. Апеляційний суд Івано-Франківської області залишив в силі судове рішення, яким відмовлено позивачу в задоволенні вимог про відшкодування моральної шкоди в розмірі 10.000 грн. Позивач (пасажир з інвалідністю ІІ групи) посилався на порушення його права на пільговий проїзд, у зв'язку з чим він був змушений оплатити 5,10 грн. [105]. Судом встановлено, що він, має лише право на проїзд зі знижкою 50%. При вартості квитка 9,99 грн. з нього законно було стягнуто оплату з відповідною знижкою.

Рішенням у справі № 607/10278/18-ц 18.06.2019 р. у задоволенні вимог за позовом пасажира з інвалідністю ІІІ групи до відповідача Виробничий

структурний підрозділ «Вокзал станції Тернопіль» регіональної філії «Львівська залізниця» ПАТ «Українська залізниця» про відшкодування матеріальної та моральної шкоди в розмірі 7.000 грн., заподіяної внаслідок стягнення з пасажира вартості проїзду попри наявність у нього пільг, також відмовлено [164]. Суд взяв за основу доводи відповідача, що відповідне посвідчення пасажира перебувало на переоформленні в органах пенсійного забезпечення, а тому до каси було пред'явлено довідку про вид пенсії та її розмір, як тимчасовий документ у разі відсутності пенсійного посвідчення, в той час, як згідно з ч. 3 ст. 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» пільги особам з інвалідністю надаються на підставі посвідчення, яке підтверджує відповідний статус. Вважаємо, що суд прийняв незаконне рішення, не взявши до уваги правове значення тимчасового посвідчення як такого, що також підтверджує відповідний правовий статус особи. Верховний Суд України у справі № 711/6330/17-ц визначив, що особа з інвалідністю має право на пільговий проїзд. Своє рішення суд мотивував тим, що згідно положень ст. 37, 38 Закону України «Про автомобільний транспорт», пільгові перевезення пасажирів забезпечують автомобільні перевізники, які здійснюють перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування. Законом встановлено право пасажира, який користується пільгами на транспорті, безпосередньо скористатися пільговим проїздом, пред'явивши водієві автобуса посвідчення встановленого зразка. Договір перевезення пасажира у такому випадку вважається укладеним з моменту посадки. Статтею 38-1 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» передбачено, що інваліди I групи мають право на безплатний проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі). Звуження змісту та обсягу права осіб з інвалідністю на пільговий проїзд транспортом не допускається [156].

Рішенням у справі № 711/8547/20 пасажиру з інвалідністю також було відмовлено у задоволенні позовних вимог до ДП «ЧАРЗ-АВТО» про

відшкодування матеріальної у розмірі 5 грн. та моральної шкоди в розмірі 1000 грн. через недоведеність обставин, на які посилалася позивачка. Позивачка не змогла надати докази, що квиток, придбаний у кондуктора автобуса, який відмовив у пільговому проїзді та вимагав сплати вартості проїзду в грубій формі, придбаний саме нею [165]. І.Р. Ніколаєнко в дисертаційному дослідженні також визнавав проблему доказів та доказування пасажирами фактів порушення їх прав, зокрема, у випадках безпідставної відмови у здійсненні пільгового проїзду, та навіть запропонував запровадження обов'язкової аудіо- та відео- фіксації укладання договору перевезення пасажира у міському та приміському сполученні [89, с. 140, 218]. Застосування такого способу вирішення проблеми доказів, нажаль, є дискусійним, адже йдеться про права інших пасажирів на власне зображення. Згідно ч.1 ст. 307 ЦК України Фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Така згода припускається, якщо зйомка проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. Дискусійним у даному випадку є визначення салону транспортного засобу як «заходу» публічного характеру на підставі розуміння його як транспорту загального користування. Загалом, пропозиція І.Р. Ніколаєнка заслуговує на схвалення, але за умови внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 307 ЦК України. Пропонуємо ч. 1 ст. 307 ЦК України викласти в наступному формулюванні: «1. Фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відео- лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відео- припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах, в громадському транспорті, на вокзалах та зупинках та інших заходах публічного характеру».

Та все ж, в міському сполученні саме при перевезенні пасажирів маршрутними таксі найбільша кількість порушень прав пасажирів полягає не стільки в порушенні умов договору, скільки через неввічливе ставлення водіїв до пасажирів. В багатьох судових справах можна знайти: «водій

виразив своє незадоволення тим, що позивач перебуває в даному автобусі»; «заборонив пільговику зайняти місце та нецензурно вилаявся»; «почав рух, не закривши двері і не пересвідчившись, що пасажир перебуває в салоні транспортного засобу», «різко загальмував, внаслідок чого, позивачка, яка підготувалася до виходу та стояла біля кабіни водія, впала», «водій не втрутився у конфлікт і провіз позивача на дві зупинки далі», «почав рухатись в той час, коли пасажирка ще не сіла на вільне місце, внаслідок чого вона не утрималась та впала в салоні маршрутного таксі», «загальмував, від чого її рука відірвалась від поручня, вона впала та втратила свідомість» та інші. Це свідчить про недотримання водіями Правил дорожнього руху та Правил перевезення пасажирів, які забороняють починати рух, не пересвідчившись, що це безпечно для пасажирів. Та все ж, попри типові порушення прав пасажирів, незалежно від того, пасажиром є звичайна людина чи особа з інвалідністю чи обмеженою рухливістю, основна кількість правопорушень в маршрутних таксі припадає саме на відмову у здійсненні пільгових перевезень, зокрема, осіб з інвалідністю.

Г.В. Самойленко запропонував широкий перелік типових порушень прав пасажирів, суттєво доповнивши види порушень, визначені іншими науковцями, серед яких: 1) порушення права пасажира на інформацію (час та місце відправлення, доставки, безпеку, зміну типу транспортного засобу, причин затримки і т.п.); 5) хамство водіїв, провідників чи стюартів; 7) каліцтво, завдання шкоди здоров'ю пасажира, спричинення смерті; 8) порушення права особи з інвалідністю на мобільність та на сприяння у перевезенні; 9) порушення права пасажира на турботу та на сприяння у перевезенні у випадку тривалої затримки у перевезенні; 10) невідшкодування вартості квитка у випадку відмови пасажирові у перевезенні; 11) порушення права особи на належні санітарні умови; 12) створення небезпек; 15) порушення права пасажира на компенсацію (невиплата компенсацій) [175, с. 377-378].

Вперше серед науковців ним було визначено такий вид порушень, як порушення права особи з інвалідністю та обмеженою рухливістю на мобільність та на сприяння у перевезенні. Притому, упущено право на допомогу і на інформацію про допомогу, якщо виходити з прав пасажира, закріплених в актах законодавства ЄС, орієнтованих на захист прав пасажирів на різних видах транспорту. Втім, у такому випадку є дискусійним питання щодо правопорушення. Формально, транспортне законодавство України, хоч почасти і визнає та навіть закріплює гарантії окремих прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю (серед яких основну роль відіграють їм протиставлені обов'язки перевізників), втім, не містить негативних наслідків неправомірної поведінки перевізника. Тому часто складається враження, ніби права пасажирів не підлягають захисту, проте, це не так. Погодимося з твердженням О.О. Кота, що можливість захисту є гарантією самого суб'єктивного права [58, с. 176]. Такої ж позиції тримається і Р.Б. Шишка, який висловився, що суб'єктивне право лише тоді чогось варте, коли воно охороняється і може бути захищене в разі його порушення [205, с. 115]. Підтримана вона і Г.В. Самойленком, на переконання якого у сфері споживчих правовідносин взагалі, і, зокрема, у сфері перевезень пасажирів, є свої особливості захисту прав постраждалої внаслідок порушення особи, - лише охоронюване право може бути захищеним [175, с. 204].

Проаналізувавши визначення науковців та матеріали судової практики, доходимо висновку, що всі порушення можна поділяти на: 1) невиконання договору; 2) неналежне виконання договору. За критерієм суб'єкта: 1) порушення права споживача на укладання договору перевезення; 2) прав пасажира як сторони договору. За віднесенням пасажира до певної категорії пасажирів: 1) пасажира; 2) пасажира з інвалідністю. За характером порушення: 1) права споживача та пасажира на повну та достовірну інформацію; 2) порушення умов договору про надання транспортної послуги; 3) невиконання додаткових умов договору (в т.ч. нормативно визначених)

про перевезення пасажирів з інвалідністю чи обмеженою рухливістю (зокрема, права на допомогу).

Суб'єктивне право може бути захищене лише у випадку, коли воно закріплене (охороняється): а) матеріально; б) забезпечене процесуально. Формально такий підхід в правовій науці визнається проявом теорії позитивізму, якій протиставлена теорія природніх прав людини. Однак, реалізація цієї теорії в правову матерію України перебуває наразі на етапі становлення, і просувається, переважно, в обґрунтуванні рішень ЄСПЛ.

Право на судовий захист прав і свобод закріплене ст. 55 Конституції України. Процесуальні норми судового захисту прав особи закріплені в Цивільному процесуальному кодексі України, який завданням цивільного судочинства визначив справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (ч. 1 ст. 2 ЦПК України) [216]. З наведеного слідує, що будь-яке право пасажира, включно, пасажира з інвалідністю та обмеженою рухливістю, визначене актами транспортного законодавства, підлягає захисту. Однак, дискусійним є питання захисту тих прав пасажира з інвалідністю чи обмеженою рухливістю, які складають зміст одного із рівнів правового статусу такого пасажира (загального та спеціального), які визначені законами України, зокрема, Законом України «Про захист прав споживачів» та «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», та, безперечно, Конвенцією про права осіб з інвалідністю.

Право особи на захист своїх прав закріплене в самій правосуб'єктності особи, що підтверджується змістом ст. 55 Конституції України. Підставою для здійснення права на захист є факт порушення суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу особи. З цього Г.В. Самойленком було зроблено висновок, що захист є реалізацією наданих законом можливостей для здійснення особою на власний розсуд захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів, який передбачає застосування відповідних

способів та засобів захисту суб'єктивних прав [175, с. 345]. Захист можна визначати також як систему заходів, спрямованих на забезпечення недоторканості права, його відновлення у випадку порушення чи припинення дій, що порушують право. Юрисдикційний судовий захист є процесуальною формою захисту прав особи, здійснюваною судом на підставі поданої пасажиром, право якого порушене, заяви.

Г.В. Самойленко висловився, що механізм правового захисту є охоронним цивільним правовідношенням, елементами якого є суб'єкти (порушник і потерпілий), об'єкт захисту (суб'єктивні цивільні права та охоронювані законом інтереси потерпілого) і зміст захисту (діяльність з використанням правових інструментів, спрямована на здійснення захисту порушених прав та інтересів потерпілої особи в певній формі з застосуванням певних способів захисту). Такий підхід є дискусійним, оскільки механізм правового регулювання відносин є поєднанням елементів, які і забезпечують таке регулювання. Тож прирівнювати механізм до правовідносин, які ним врегульовані є неправильним. А от твердження, що охоронне правовідношення виникає на підставі права особи на захист та юридичного факту, яким є порушення охоронюваного суб'єктивного права заперечень не викликає [175, с. 346].

Наведене дає підстави для висновку, що будь-яке право пасажира з інвалідністю чи обмеженою рухливістю, якщо воно не визнається, порушується чи оспорюється, підлягає захисту, незалежно від джерела його закріплення, - в загальних нормах чи спеціальних, зокрема, в актах транспортного законодавства. Інша річ, що у випадках, коли актом транспортного законодавства визначений відповідний порушенню права пасажира певний спосіб його захисту, то має бути застосований саме такий спосіб захисту. Наприклад, якщо законом визначені компенсації, то вони охоплюють і моральну шкоду. Це було неодноразово обґрунтовано в судових рішеннях. Так, у рішенні по справі № 335/4815/19 2/335/1730/2019 від 15.07.2019 р. суд визначив, що відповідно до ст. 611 ЦК у разі порушення

зобов’язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема, відшкодування збитків та моральної шкоди. Водночас, посилаючись на правову позицію, висловлену Верховним Судом України у справах № 6-2205вов10 та № 6-28003св07, в задоволенні позовної вимоги про відшкодування моральної шкоди було відмовлено на тій підставі, що у відповідному акті законодавства, яким врегульовану певну сферу суспільних відносин, відшкодування моральної шкоди не передбачено [163]. В Рішенні від 29.04.2009 р. № 6-28003св07 Колегії суддів судової палати в цивільних справах Верховного Суду України відзначалось, що вимоги за позовом Особа_1 до ЗАТ «Авіакомпанія «Аеросвіт» (далі - Авіакомпанія) про захист прав споживачів і відшкодування матеріальної та моральної шкоди у зв’язку з безпідставною відмовою пасажиру у перевезенні (на підставі, що дитина, яка була вклеєна в паспорт матері не мала окремої візи) не підлягають задоволенню з підстав, що а ні ПК України, а ні Правилами перевезень відшкодування моральної шкоди не передбачено [167]. Ця позиція Верховного Суду України була підтверджена в Судовій практиці з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.) від 01.02.2013 р.

Водночас, у справі № 753/2229/16-ц від 16.10.2019 р. за позовом пасажира, який через проливання бортпровідником на нього окропу отримав опіки першого, другого та третього ступенів, просив суд стягнути з відповідача авіакомпанії «МАУ» 5 952 доларів США, що еквівалентно 147 857,20 грн на відшкодування моральної шкоди, суд відхилив доводи відповідача, що Монреальська та Варшавська конвенції, ПК України та Правила містять вичерпний перелік підстав відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної пасажиру під час авіаперевезення, в тому числі за заподіяні тілесні ушкодження, і не передбачають обов`язок авіаперевізника відшкодовувати моральну шкоди [107]. Суд, виходячи з позицій права, дав оцінку, що зазначені акти не виключають право пасажира на відшкодування заподіяної йому внаслідок отриманих ним фізичних страждань моральної

шкоди, розмір якої разом з майновою шкодою не може перевищувати розміру відшкодування, визначеного Монреальською і Варшавською конвенціями. На наше переконання суд дав правильну оцінку змісту Монреальської та Варшавської конвенції, в яких шкода не диференціюється на матеріальну та моральну, а йдеться про «шкоду» взагалі.

Декларативність прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю, не підкріплена гарантіями їх здійснення, зокрема, санкціями (негативними наслідками матеріального характеру, наприклад, неустойкою), та лише в поодиноких випадках обов'язками перевізника, ускладнює можливість захисту прав пасажирів даної категорії, зокрема, в юрисдикційному порядку. Наразі ступінь латентності порушень прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю залишається стабільно високою. Тому не сприяє механізм правового захисту їх прав, який особливо в транспортній сфері є недосконалим. Формально, на думку багатьох науковців, пасажир, зокрема, пасажир з інвалідністю чи обмеженою рухливістю може застосувати будь-який спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав, закріплений ст. 16 ЦК України. Так, Н.С. Кузнєцова визначила, що спосіб захисту визначається характером самого суб'єктивного цивільного права та особливостями його порушення, а його вибір детермінований здатністю обраного способу компенсувати наслідки такого порушення [62, с. 301]. Погодимося з доводами Г.В. Самойленка, що застосування певного способу захисту зумовлене наявністю відповідної матеріальної норми споживчого та транспортного законодавства, яка визначає допустимість його застосування [175, с. 369], але все ж таки в частині саме транспортного законодавства, адже споживче законодавство, навпаки, розширює можливості захисту застосуванням таких способів захисту, як відшкодування матеріальної та компенсація моральної шкоди для випадків, не врегульованих актами транспортного законодавства. І.Р. Ніколаєнко також зробив висновок, що вибір способу захисту прав пасажира,

закріпленого ст. 16 ЦК України у відповідній формі (порядку) обмежується транспортним та споживчим законодавством [90, с. 30].

Така ж ситуація і з правовим статусом пасажира з інвалідністю та обмеженою мобільністю. Вибір способів захисту їх прав детермінований здатністю обраного постраждалим пасажиром способу захисту відновити порушене право та допустимістю вибору способу захисту, визначеною актами транспортного законодавства, а з питань, не визначених ними, - на основі Закону України «Про захист прав споживачів» та законодавства України, яким визначено правовий статус осіб з інвалідністю.

Науковцями визначено найбільш «уживані» способи захисту. І.Р. Ніколаєнко до таких відніс відшкодування матеріальної та моральної шкоди [89, с. 155], а Г.В. Самойленко, - відшкодування майнової шкоди; компенсацію моральної шкоди та стягнення неустойки [175, с. 414]. Остання закріплена в Правилах 2018 р. на повітряному транспорті. Д.С. Абрикосов зробив висновок, що Правилами 2018 р. на повітряному транспорті визначено виплату компенсацій (неустойки) виключно для випадків скасування рейсу чи відмови пасажиру в перевезенні проти його волі, на відміну від ЄС, де компенсації сплачуються пасажирам і у випадку затримки рейсу. Закономірно, що ним запропоновано визначити компенсації і для випадків затримки рейсів [1, с. 196].

Об’єктивно, що пасажир з інвалідністю чи обмеженою рухливістю може обрати для захисту свого порушеного права та/чи охоронюваного законом інтересу спосіб захисту, передбачений ст. 16 ЦК України, серед яких: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади. Цей перелік способів захисту не є виключним, що

визначено ч. 2 ст. 16 ЦК України, згідно якої суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, який встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Звичайно, що Правилами на транспорті (яка є спеціальною нормою), може бути передбачений конкретний спосіб захисту для певних порушень, що узгоджується з обмеженням відповідальності перевізників відшкодування лише прямих збитків (наприклад, повернення вартості квитка), встановленням меж відповідальності авіаперевізника та визначених сум компенсацій у випадку скасування рейсу чи безпідставної відмови пасажиру в перевезенні.

Необізнаність пасажирів з інвалідністю щодо своїх прав, прогалини на різних видах транспорту у визнанні та закріпленні їх прав, зокрема, права на доступність інформації, на доступність інфраструктури та транспорту, права на допомогу, на ефективний захист прав та загальна спрямованість транспортного законодавства, орієнтована на забезпечення інтересів перевізників, мають наслідком високу ступінь латентності порушень прав пасажирів, щодо яких пасажирами з інвалідністю чи обмеженою рухливістю не було вжито заходів захисту. Наочним прикладом слугує чи не єдина в Україні справа, в якій захист прав пасажира з інвалідністю міг відбутися на підставі загальних норм права, які визначають правовий статус осіб з інвалідністю, а не актів спеціального транспортного законодавства, які обмежують його. Галицький районний суд м. Львова у Справі №461/431/13-ц рішенням від 16.07.2013 р. [158] відмовив пасажиру з вадами зору у задоволенні позовних вимог до Державного підприємства «УкрЗалізниця», Державного підприємства «Головний інформаційно-обчислювальний центр державної адміністрації залізничного транспорту України» про захист прав споживача, визнання бездіяльності дискримінацією за ознакою інвалідності та зобов’язання до вчинення дії щодо усунення дискримінації. В засіданні була присутня третя особа: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини В.В. Лутковська Позивач в позовній вимозі просив зобов’язати відповідачів оформити сайт придбання квитків на Укрзалізниці http: //

booking.uz.gov.ua/ з урахуванням потреб інвалідів з вадами зору таким чином, щоб текстом було підписано статус місць, вільне чи зайняте, щоб програмне забезпечення для незрячих могло відображати дану інформацію вголос спеціальним звуковим синтезатором. Суд відмовив у задоволенні позовних вимог, визначивши, що зазначений сайт оформлено з дотриманням усіх вимог чинного законодавства, що відсутня можливість внесення відповідних змін до вказаного сайту без внесення змін в діючі нормативні акти, що регулюють придбання квитків пільговими категоріями громадян (а.с. 36-40, 41). Приймаючи рішення, суд виходив з спеціальних норм транспортного законодавства, а не загальних, які визначають правовий статус особи з інвалідністю чи обмеженою рухливістю, включно, ст. 21 Конституції України, яка закріпила, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а ст. 24 Конституції України, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [57]. Конституція України не містить виключень про можливість подібних обмежень у рівності прав особи на основі актів транспортного законодавства. Врешті, ч. 2 ст. 8 Конституції України прямо закріпила, що норми Конституції України є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Однією з таких гарантій є закріплення завдань цивільного судочинства, серед яких – справедливе вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (ч. 2 ст. 2 ЦПК України) та закріплення серед його засад - принципу верховенства права (п. 1 ч. 3 ст. 2 ЦПК України).

Суди в інших країнах опираються, здебільшого, на принцип справедливості, а не принцип законності. Так, Верховний Суд США у справі No. 03-1388 SPECTOR et al. v. NORWEGIAN CRUISE LINE LTD (NCL).(2005) від 28.02.2005 р. постановив, що Закон про осіб з інвалідністю

частково застосовується до іноземних круїзних суден. В рішенні зазначено, що більшість порушень Розділу III Закону полягало в вимозі NCL від пасажирів з інвалідністю сплачувати вищі тарифи та спеціальні додаткові збори; в наявних схемах евакуації та обладнання в місцях, недоступних для таких пасажирів; у примусу подорожувати без супутників; наявності права знімати їх з кораблів для комфорту інших пасажирів, та ін. Водночас, Суд визнав, що недоступність таким пасажирам найпривабливіших та найбажаніших кают є «внутрішньою справою» судна [16]. Врешті, NCL замінила судно на нове, яке відповідає вимогам зазначеного Закону.

Апеляційний Суд Об'єднаного Королівства у справі *Ross v Ryanair* [2004] EWCA Civ 1751 та Окружний Суд у справі *Campbell v Thomas Cook* [2014] Eq. LR 108 в своїх рішеннях щодо оплати пасажиром, який страждає на церебральний параліч, за інвалідний візок, щоб відвезти його від стійки реєстрації до літака (оскільки він не міг самостійно пересуватися), - розподілив відповідальність між авіакомпанією Ryanair та аеропортом, визначивши, що транспортна послуга авіакомпанії полягає не лише у використанні повітряного судна [247].

Верховний Суд Індії, задовольняючи позовні вимоги пасажирки пані Джіджа Гош, якій відмовили в перевезенні, знявши її з літака на вимогу капітана повітряного судна через її інвалідність, виходив з принципів верховенства права та рівності. Зокрема, йшлося про зміст ст. 32 Конституції Індії, щодо запровадження системи (заходів), щоб інші подібні особи з різними можливостями не зазнавали такого роду агонії, приниження та емоційної травми, які рівнозначні вчиненню насильства і порушують їхню людську гідність і права згідно зі статтями 14 і 21 Конституції. (№ 98 12.05.2016 р.) [242].

Соціальний Суд м. Лейпциг також дав оцінку вимогам позивача на основі принципів розумності та справедливості. В справі S 10 SO 115/16 від 05.12.2017 р., у висновку, що соціальне забезпечення не зобов'язане оплачувати супровід особи з інвалідністю, яка відправляється в круїз,

оскільки мета круїзу, - відпочинок та невимушене відвідування віддалених місць і пам’яток на кораблі, а не значне покращення контактів із працездатними людьми. Відтак, круїз не потрібен для участі в соціальному житті [248]. В іншій справі Окружний суд Франкфурта-на-Майні в своєму рішенні від 23.08.2022 р. визначив обов’язок авіакомпаній надавати перевагу під час посадки та висадки з повітряного судна пасажирам з інвалідністю. Суд задовольнив позовні вимоги такого пасажира, якому, попри його прохання здійснити висадку першим для того, щоб він встиг потрапити на стиковочний рейс, було відмовлено, та, навпаки, висаджено останнім. На думку суду авіакомпанія порушила права пасажира з інвалідністю, а тому має понести витрати на оплату вартості квитка (227,27 євро), придбаного пасажиром на інший рейс [249].

Наведене дає підстави для висновку, що юрисдикційний захист прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю, здійснюваний в судовому порядку, ґрунтується на приписах актів транспортного законодавства України як спеціальної норми, спрямованої на врегулювання відносин в транспортній сфері, а не на підставі загальних норм споживчого законодавства та Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та тим більше, ст. 21 Конституції України, яка як норма прямої дії закріплює принцип, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах [76, с. 128]. На рівні Правил перевезень пасажирів на різних видах транспорту (спеціальної норми), може бути передбачений конкретний спосіб захисту для певних порушень, що узгоджується з обмеженням відповідальності перевізників відшкодування лише прямих збитків (повернення вартості квитка), встановленням меж відповідальності авіаперевізника та визначених сум компенсацій у випадку скасування рейсу чи безпідставної відмови пасажиру в перевезенні на повітряному транспорті. Вони є загальними наслідками порушення прав пасажира, та, нажаль, не конкретизованими щодо порушення прав пасажирів з інвалідністю та обмеженою рухливістю. Відтак, застосування способів захисту порушених

прав пасажирів, закріплених ст. 16 ЦК України обмежується способами, визначеними актами транспортного законодавства для відповідного виду транспорту. Запропоновано посилити захист прав пасажирів з інвалідністю правом на відшкодування матеріальної та компенсації моральної шкоди у випадку порушення права на доступність, для чого ч. 1 ст. 911 ЦК України доповнити пунктом 9 наступного змісту: «9) пасажир з інвалідністю має право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої порушенням права на доступність транспортної послуги, на допомогу та інформацію про них».

1. Абрикосов Д.С. Захист прав пасажира за договором перевезення повітряним транспортом : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків: ХНУВС, 2022. 232 с. (обговорено на засіданні кафедри цивільного права та процесу ХНУВС та рекомендовано до захисту).

2. Актуальні проблеми приватного права України : Збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової. Відп. ред. Р.А. Майданик та О.В. Кохановська. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2014. 564 с.

3. Антонюк К.В. Визначальні фактори розвитку сучасної міжнародної торгівлі послугами. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 6. С. 46-51.

4. Афінська конвенція про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 61. С. 72. Ст. 2436.

5. Банасевич І.І. Елементи цивільно-правового статусу споживача. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Випуск 5. Том 1. С. 42-47.

6. Баранкевич А.В. Особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць.* Вип. 90 / редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2021. С. 19-25.

7. Белікова С.О. Удосконалення національного законодавства – шлях до його адаптації із законодавством Європейського Союзу. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції . Київ, 2018 р. / за ред.. проф. Р.С. Мельника. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 380 с.

8. Белінська Г.В., Гусаров С.І. Формування сучасного ринку послуг та його трансформація в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view-/1719/1656

9. Беляневич О.А. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право.* 2007. № 8. С. 62-70.

10. Берендєєва А.І. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2017. № 4. С. 19-21.

11. Боднар Т.В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2(22) С. 113-118.

12. Боднар Т.В. Одностороння відмова у договірних зобов'язаннях. *Актуальні проблеми приватного права України* : збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Н.С. Кузнєцової / відп. ред. Р. А. Майданик та О.В. Кохановська. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2014. 564 с

13. Булгакова І.В. Транспортне право України: Академічний курс : підручник для студ. юр. спец. вищ. навч. закл / І.В. Булгакова, О.В. Клепікова. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 536 с.

14. Булеца С.Б. Способи досудового захисту прав медичного працівника та пацієнта. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 2011. С. 141-147.

15. Васильєва В.А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : Монографія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, 2006. 346 с.

16. Верховний Суд США у справі No. 03-1388 Spector et al. v. Norwegian Cruise Line LTD (NCL).(2005) від 28.02.2005 р. URL: https://www.law.cornell.edu/supct/html/03-1388.ZS.html (дата звернення: 15.01.2023 р.).

17. Волкова Л.О. Цивільно-правовий статус державних акціонерних компаній : дис. …канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2019. 215 с.

18. Воловик В.І. Філософія історії. Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 1997. 126 с.

19. Герасимчук В.Г. Маркетинг : Теорія і практика. Київ : Вища школа, 1994. 326 с.

20. Глазун О. Право на належне управління: сутність та перспективи впровадження в контексті реформування інституту державної служби. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 120-124.

21. Голенко І.П. правове регулювання цивільних відносин, пов'язаних з перевезенням пасажирів автомобільним транспортом : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 24 с.

22. **Голіков А.П. Міжнародні економічні відносини** : підручник / за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 464 с. URL: https://pidru4niki.com/85212/ekonomika/klasifikatsiya_poslug (дата звернення: 15.01.2023 р.).

23. Горблянський В.Я. Особливості неюрисдикційної форми захисту прав споживача за договором про надання послуг. *Юридичний бюлетень*. 2018. Випуск 7. Ч. 1. 2018. С. 202-209.

24. Гражданское право Украины : Учебник для вузов системы МВД Украины : в 2 ч. Часть 1 / [Пушкин А. А., Самойленко В. М., Шишка Р. Б. и др.]; под ред. проф. Александра Анатольевича Пушкина, Владимира Михайловича Самойленко. Харків : Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. 440 с.

25. Гриняк А.Б. Особливості правового регулювання відносин за договорами підряду : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 300 с.

26. Гришко У.П. Загальна характеристика прав споживачів транспортних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 28-31.

27. Гришко У.П. Захист прав споживачів транспортних послуг : автореф. …канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 19 с.

28. Гришко У.П. Співвідношення сутності понять «споживач» та «пасажир». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРАВО. Випуск 27. Том 1. С. 134-136.

29. Давидова Н.О. Особисті немайнові права: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 160 с.

30. Данилюк Т.І. Сутність поняття «послуга» : теоретичні аспекти. *Ефективна економіка*. 2014. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.-ua/?op=1&z=3247 (дата звернення 13.01.2023 р.).

31. ДБН Б.2.2-12:2019 Планування та забудова територій. Київ. Мінрегіон України, 2019. 183 с.

32. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1990. № 31. Ст. 429.

33. Декларація про права інвалідів. Прийнята резолюцією 3447 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1975 р. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_117 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

34. Діденко Л.В. Механізм правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. у 3 т. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 396-399.

35. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

36. Договірне регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: монографія / за заг. ред. академіка НАПрН України О.Д. Крупчана; наук. ред. А.Б. Гриняка. Київ, 2017. 334 с.

37. ДСТУ EN 81-41:2016 Норми безпеки щодо конструкції та експлуатації ліфтів. Спеціальні ліфти для перевезення осіб та вантажів. Частина 41. Вертикальні підіймальні платформи, призначені для використання особами з обмеженою рухливістю (EN 81-41:2010, IDT). 27.12.2016. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=71523 (дата звернення 15.01.2023 р.).

38. Дюкарєва С.В. Договір на ландшафтно-дизайнерські роботи. Дис. …к.ю.н. 12.00.03. Київ, 2012. 258 с.

39. Евсеев В.И. Потребление услуг непроизводственной сферы. Киев : Наукова думка, 1987. 114 с.

40. Загальна Декларація прав людини : Документ ООН від 10.12.1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 13.01.2023 р.).

41. Загальні умови перевезення пасажирів та багажу, що застосовуються в польських авіалініях LOT S.A., видані на підставі ст. 205 абз. 2а Закону віз 3 липня 2002 р. Авіаційне право (Законодавчий Вісник 03.130.1112). URL: https://www.lot.com/ua/uk/regulations/conditions-of-carriage (дата звернення 15.01.2023 р.).

42. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/402.htm (дата звернення: 15.01.2023 р.).

43. Земскова О.В. Договір перевезення небезпечних вантажів : дис. …канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2021. 245 с.

44. Зміни до Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу»: затверджено Наказом Державної авіаційної служби України від 14.08.2020 р. № 1126. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1022-20#n22 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

45. Ільків Н.В., Долинська М.С. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання : монографія / за заг. ред. д. ю. н. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.

46. Інвалідність та суспільство : навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової-Еннс О.В. / Кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова-Еннс О.В., Буров С Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. Київ, 2012. 216 с.

47. Інструкція про порядок визначення країни походження товарів/послуг, оформлення та засвідчення сертифікатів відповідних форм : рішення Торгово-промислової палати України від 27 лютого 2002 р. № 21(5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0021571-02#Text (дата звернення 15.01.2023 р.).

48. Калачова І.В. Статистика послуг : концептуальні основи реформування. *Статистика України*. 2001. № 4. С. 24-28.

49. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 : затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 р. № 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text (дата звернення 15.01.20223 р.).

50. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1995. №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52. Ст. 349.

51. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР).* 1984, додаток до № 51, Ст. 1122.

52. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13.12.2006 р. в редакції від 06.07.2016 р. : веб-сайт. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71/page (дата звернення: 15.01.2023 р.).

53. Конвенція про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів і багажу (КАПП) від 01 березня 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_845 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

54. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи. 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 15.01.2023 р.).

55. Конвенція про права осіб з інвалідністю. ООН. 13.12.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 15.01.2023 р.).

56. Конституційне право України: Мультимедійний навчальний посібник. https://arm.naiau.kiev.ua/books/konst_pu/rozdil/rozdil4.html (дата звернення: 15.01.2023 р.).

57. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

58. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.

59. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... д-ра. юрид. Наук : 12.00.03 /НДІППіП ім. Ак. Бурчака, Київ, 2017. 550 с.

60. Котюк В.О. Теорія права : Навчальний посібник для юрид. фак. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.

61. Кравчук О.О. Три види правового статусу фізичної особи. *Вісник НТУУ. Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. ½ (33-34). С. 194-200.

62. Кузнецова Н.С. *Вибрані праці*. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2014. 544 с.

63. Лазаренко М.М. Співвідношення засобів, способів та форм захисту майнових прав іноземного інвестора в міжнародному приватному праві. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 6. С. 110-114.

64. Левада О. В. Пільги та обмеження в праві: загальнотеоретична характеристика: дис. …канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 183 с.

65. Лукасевич-Крутник І. С. Право пасажира на отримання інформації про транспортні послуги в контексті євроінтеграційних процесів. *Україна в умовах реформування правової системи : сучасні реалії та міжнародний досвід* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 5-6 квітня 2019 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2019. С. 34-36.

66. Лукасевич-Крутник І.С. Договірні зобов'язання з надання транспортних послуг у цивільному праві України. : дис. …д.ю.н. 12.00.03. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2019. 502 с.

67. Лукасевич-Крутник І.С. Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2019. 474 с.

68. Луць В. В. Транспортні договори. *Цивільне право України* : Підручник: У 2-х кн. / [Дзера О. В., Боброва Д. В., Довгерт А. С. та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Кн. 2. 640 с.

69. Луць Л.А. Загальна теорія держави і права : Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ : Атіка, 2007. 412 с.

70. Макарчук В.С. Основи римського приватного права. Навчальний посібник. Київ : Атіка, 2000. 176 с.

71. Медведська В.В. Адаптація транспортного законодавства України до Європейського Союзу. *Вісник Національного транспортного університету.* 2011. № 24 (2). С. 358-361.

72. Межі та обмеження. Втручання. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-ob-mezhennya-vtruchannya (дата звернення: 15.01.2023 р.).

73. Менгер К. Основания политической экономии. URL: http://library.wunu.edu.ua/files/EVD/HTML/menger/menger.htm (дата звернення 13.01.2023 р.).

74. Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я: МКФ. Всесвітня організація охорони здоров'я. Женева. 2001. https://physrehab.org.ua/wp-content/uploads/docs/5210-preklad_mkf_dorosla_v_-docx.pdf (дата звернення 15.01.2023 р.).

75. Мінченко А.О. Договір перевезення пасажира та багажу залізничним транспортом в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 221 с.

76. Міняйло Д.Г. Юрисдикційний та альтернативний захист в механізмі забезпечення прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022 р. № 4 (78). С. 122-129.

77. Міняйло Д.Г. Визначення правового статусу пасажирів з інвалідністю як етап формування механізму забезпечення та захисту їх прав за договором перевезення пасажира. *Актуальні питання юридичної науки*. 2022. № 18. С. 181-189.

78. Міняйло Д.Г. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері забезпечення прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 151-158.

79. Міняйло Д.Г. Принцип рівності та недискримінації в механізмі забезпечення прав пасажира з інвалідністю за договором перевезення пасажира. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 781-784.

80. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2007. 26 с.

81. Мічурін Є. О. Деякі риси щодо природи обмежень цивільних прав. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О. А. Пушкіна*) : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 21 трав. 2005 р.) / За ред. В. А. Кройтора, Р. Б. Шишки, Є. О. Мічуріна. Харків, ХНУВС, 2005. 284 с.

82. Найда Ю.М., Ткаченко Л.М. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія: навчально-методичний посібник / Під заг. ред. Даниленко Л.І., Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 68 с.

83. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 3-є вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери, (кер. авт.. кол.) Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 832 с.

84. Науменко К.С. Поняття та види форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття. Форум права. 2014. № 2. С. 296-300.

85. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

86. Нечипуренко О.М., Резніченко С.В., Самойленко Г.В. Цивільно-правове регулювання перевезень пасажирів таксі : монографія. Одеса : ОДУВС, 2010. 188 с.

87. Нечипуренко О.М. Транспортні послуги з перевезення пасажирів як об'єкти цивільних прав : Збірка доповідей та тез повідомлень на засіданнях круглого столу (16-18 жовтня 2009 року м. Сімферополь), КрЮІ, ОДУВС, НУДПС України, 2009. С. 32-34.

88. Нечипуренко О.М. Цивільно-правове регулювання перевезень таксі : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одес. нац. юрид. акад.. Одеса, 2008. 194 с.

89. Ніколаєнко І.Р. Захист прав пасажира за договором перевезення у міському та приміському сполученні : дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Запоріжжя, Тернопіль, 2021. 269 с.

90. Ніколаєнко І.Р. Цивільно-правовий захист прав пасажира як учасника правовідносин із перевезення пасажирів у міському та приміському сполученні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Випуск 1. С. 27-31.

91. Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление. (Очерки теории, философии и психологии права). Душанбе : Дониш, 1983. 256 с.

92. Осетинська Г.А. Проблеми визначення класифікаційних критеріїв відмежування зобов'язань з надання послуг та поділу їх на види. *Вісник господарського судочинства.* 2004. № 2. С. 251-256.

93. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України : дис. …канд. юрид. наук : 12.00.03. НДІ Приватного права і підприємництва. Київ, 2006. 220 с.

94. Петров С.Є. Адміністративно-правовий статус Головного сервісного центру МВС України : монографія. Херсон : Гельветика, 2021. 486 с.

95. Петрова І.А., Донцова О.С. Сутність категорії «послуга» у судовотоварознавчій експертизі. *Архів кримінології та судових наук : наук. Журнал.*. 2020. №. 2. С. 69-76.

96. Пилипчук Р.В. Дискримінація. *Енциклопедія сучасної України* / ред. кол.: І.М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: https://esu.com.ua/article-24372 (дата звернення 15.01.2023 р.).

97. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів : дис. ...канд. наук: 12.00.03. Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України. Київ, 2009. 209 с.

98. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

99. Повітряний Кодекс України від 19.05.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48–49. Ст. 536.

100. Повітряний Кодекс України від 04.05.1993 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 25. Ст. 274.

101. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 304 с.

102. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17, Ст. 112.

103. Положення про медико-соціальну експертизу : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317. URL: https://zakon-.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF#n12 (дата звернення 15.01.2023 р.).

104. Положення про Національне агентство України з реконструкції та розвитку: Затверджено Указом Президента України від 30.08.1996 р. № 771/96. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/96/ed19960830#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

105. Постанова Апеляційного Суду Івано-Франківської області у Справі № 345/1793/18 від 09.08.2018 р. URL: https://reyestr.court-.gov.ua/Review/75027724 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

106. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30.01.2020 р. у справі № 803/993/18. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_30_01_2020_roku_u_spravi_803_993_18/ (дата звернення: 15.01.2023 р.).

107. Постанова Верховного Суду України від 16.10. 2019 р. Справа № 753/2229/16-ц провадження № 61-19613св18/ URL: https://zakononline.com.ua-/court-decisions/show/85033495 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

108. Правила побутового обслуговування населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.1994 р. № 313. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/313-94- %D0%BF#Text (дата звернення 15.01.20223 р.).

109. Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 3 : Цивільно-правові науки. Приватне право / за заг. ред. Н.С. Кузнєцової. 640 с.

110. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105.

111. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14.10.1994 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 46. Ст. 411.*

112. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду в міському пасажирському транспорті : Закон України від 17.01.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

113. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна «особа з інвалідністю» та похідних від нього : Закон України від 02.10.2018 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2018. № 46. Ст. 371.

114. Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій : Закон України від 06.05.1993 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 24. Ст. 259.

115. Про внутрішній водний транспорт: Закон України від 03.12.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

116. Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції: Указ Президента України від 18.03.2015 р. № 150 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150/2015#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

117. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

118. Про залізничний транспорт : Закон України від 4 липня 1996 р. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

119. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» : Наказ Державної авіаційної Служби України від 26.11.2018 р. № 1239. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#n173 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

120. **Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706. URL: https://ud.org.ua/zakonodavstvo/postanovi-ta-rozporyadzhennya/147-706-postan-ova-kmu-pro-zatverdzhennya-derzhavnoji-tsilovoj-i-programi-natsionalnij-plan-dij-z-realizatsiji-konventsiji-pro-prava-invalidiv-na-period-do-2012-roku** (дата звернення: 15.01.2023 р.).

121. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

122. Про затвердження Порядку оформлення пасажирських перевезень на транспорті : Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 23.04.2009 р. № 450. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0385-09#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

123. Про затвердження Правил надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2004 р. № 1735. URL: https://zakon.rada.gov-.ua/laws/show/1735-2004-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

124. Про затвердження Правил надання населенню послуг з перевезень міським електротранспортом : Постанова КМУ від 23.12.2004 р. № 1735. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1735-2004-%D0%BF(дата звернення 15.01.2023 р.).

125. Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1997 р. № 176. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF (дата звернення 15.01.2023 р.).

126. Про затвердження Правил перевезення вантажів, пасажирів і багажу внутрішнім водним транспортом : Наказ Міністерства інфраструктури України від 15.04.2022 р. № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0644-22#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

127. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.12.2006 р. № 1196. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0310-07 (дата звернення 15.01.2023 р.).

128. Про затвердження Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу : Наказ Мінінфраструктури від 30.11.2012 р. № 735. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z2219-12 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

129. Про затвердження Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу : Наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 14.03.2006 р. № 187. URL : https://zakon.rada.gov-.ua/laws/show/z0706-06#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

130. Про затвердження Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу: Наказ міністерства транспорту та зв'язку від 23.04.2010 р. № 216. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-10#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

131. Про затвердження статуту залізниць України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. URL : http://zakon2.rada.-gov.ua/laws/show/457-98-%D0%BF (дата звернення: 15.01.2023 р.).

132. Про захист прав споживачів : Закон від 12.05.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 30. Ст. 379.

133. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

134. Про медіацію : Проект Закону України від 17.12.2015р. № 3665. URL: http:// w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

135. Про міський електричний транспорт : Закон України від 29.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 51. Ст. 548.

136. Про міський електричний транспорт : Закон України від 29.06.2004 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2004. № 51. Ст. 548

137. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 21.01.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

138. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова КМУ від 10.09.2014 р. № 442. URL: https://zakon.rada.gov-.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

139. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 21. Ст. 252.

140. Про підвищення ефективності заходів у сфері прав осіб з інвалідністю : Указ Президента України від 03.12.2019 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875/2019#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

141. Про права пасажирів в автобусному сполученні та внесення змін до Регламенту (ЄС) 2006/2004 : Регламент (ЄС) № 181/2011 від 16 лютого 2011 р. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3-A32011R0181&qid=1680803520714 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

142. Про права пасажирів в автобусному сполученні та внесення змін до Регламенту (ЄС) 2006/2004 : Регламент (ЄС) № 181/2011 від 16 лютого 2011 р. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: http://old.minjust.gov.ua/45893 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

143. Про права та обов'язки пасажирів залізничного транспорту : Регламент (ЄС) № 1371/2007 Європейського парламенту та Ради від 23 жовтня 2007 року. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 3/12/2007. L315/586-L315/41. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL : http://old.minjust.gov.ua/45893(дата звернення: 15.01.2023 р.).

144. Про права та обов'язки пасажирів залізничного транспорту : Регламент (ЄС) № 1371/2007 Європейського парламенту та Ради від 23 жовтня 2007 року. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 3/12/2007. L315/586-L315/41. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL : http://old.minjust.gov.ua/45893(дата звернення: 15.01.2023 р.).

145. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. № 46. Ст. 617.*

146. Про Статут автомобільного транспорту УРСР: Постанова Ради

Міністрів УРСР 27 червня 1969 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua-/laws/show-/401-69-%D0%BF (дата звернення 15.01.2023 р.).

147. Про схвалення Концепції Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадаптації учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 475-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

148. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

149. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

150. Про технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 01.12.2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 12. Ст. 101.

151. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 51. Ст. 446.

152. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. 9-е вид., зі змінами. Львів : Край, 2007. 188 с.

153. Регламент (ЄС) Європейського Парламенту та Ради від 05 липня 2006 року № 1107/2006 про права інвалідів та осіб з обмеженою рухливістю при використанні повітряного простору URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content-/EN/ALL/?uri=celex%3A32006R1107 (дата звернення 15.01.2023 р.).

154. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1370/2007 від 23.10.2007 р. про громадські послуги пасажирських перевезень залізничним і дорожнім транспортом та скасування регламентів Ради (ЄЕС) № 1191/69 та № 1107/70. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-07#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

155. Рєзнікова В.В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) : монографія. Хмельницький : ХУУП, 2010. 708 с.

156. Рішення апеляційного суду Черкаської області у справі № 22-ц/793/2179/17 від 22.11.2017 р. URL: https://reyestr.court.gov-.ua/Review/70483148 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

157. Рішення Верховного Суду Канади у справі Рада канадців з обмеженими можливостями проти VIA Rail Canada Inc., [2007] 1 SCR 650,

2007 SCC 15 від 23.03.2007 р. URL: https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2352/index.do (дата звернення: 15.01.2023 р.).

158. Рішення Галицький районний суд м.Львова у справі № 461/431/13-ц від 16.07.2013 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua-/Review/32409717 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

159. Рішення Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області. Справа № 211/7083/19 від 05.08.2020 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90943466 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

160. Рішення Європейського суду з прав людини «Westbahn Management GmbH v ÖBB-Infrastruktur AG» від 22 листопада 2012 р. у справі № C-136/11. URL: https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-136/11 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

161. Рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Львівської області 02.10.2013 р. у справі № 461/431/13. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34204864 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

162. Рішення Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 20 лютого 2019 р. у справі № 204/8265/18. URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80119940 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

163. Рішення Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у Справі № 335/4815/19 2/335/1730/2019 від 15.07.2019 р. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83360426 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

164. Рішення Печерського районного суду м. Києва у **с**праві № 607/10278/18-ц від 18.06.2019 р. URL: https://reyestr.court-.gov.ua/Review/83053606 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

165. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси у справі № 711/8547/20 від 13.05.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/-Review/97011097 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

166. Рішення Придніпровського районного суду м. Черкаси у справі № 711/8547/20 від 13.05.2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/-97011097 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

167. Рішення Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29.04.2009 р. № 6-28003св07. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/vs090609?an=33&ed=2009_04_29 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

168. Ромащенко І.О. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни та припинення правовідношення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 3. Том 1. С. 110-115.

169. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс : підручник. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 594 с.

170. Савельєв Ю. Соціальне включення в оцінці соціальної якості: практики участі населення України в 2000-х роках. *Вісник Київського*

національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2015. Вип. 1 С. 5-15.

171. Савченко С.В. Інтереси в праві та їх класифікація. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 2. С. 46–55.

172. Самойленко Г. В. Забезпечення прав пасажира: проблема колізії цивільного та споживчого законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2018. № 2. С. 33-41.

173. Самойленко Г. В. Забезпечення прав пасажира: проблема колізії цивільного та споживчого законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2018. № 2. С. 33-41.

174. Самойленко Г.В. Договір перевезення вантажів у внутрішньому водному сполученні : автореф. …канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. 182 с.

175. Самойленко Г.В. Договір перевезення пасажира : теорія та практика забезпечення прав пасажира : дис. …доктора юрид. наук : 12.00.03. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 567 с.

176. Самойленко Г.В. Договір перевезення пасажира: доктринальні та утилітарні проблеми забезпечення прав пасажира. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 63-76.

177. Самойленко Г.В. Запреты и ограничения в механизме регулирования перевозок пассажиров. *Scientific Letters of Academic society of Michal Baludansky*. 2013. № 1. С. 79-82.

178. Самойленко Г.В. Парадигма цивільно-правового регулювання перевезень пасажирів через призму гармонізації законодавства України до законодавства ЄС. *Jurnalul juridic national teorie şi practică*. 2018. № 4 (32). С. 90-95.

179. Семенов А.М., Лазуренко С.І. Можливості фізичної реабілітації при порушеному функціональному стані людини. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць*. 2013. № 10(12). С. 313-325.

180. Сенишин О.С., Кривешко О.В. Маркетинг : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 347 с.

181. Сірко Р.Б. Відповідальність учасників цивільних правовідносин, що виникають з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом, за законодавством України : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2015. 20 с.

182. Сліпченко С.О. Поняття об’єкту цивільних прав та об’єкту цивільних правовідносин. URL: https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2916 (дата звернення 13.01.2023 р.).

183. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо обороноздатних об’єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.

184. Стандартні правила щодо урівняння можливостей інвалідів були прийняті Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй на сорок восьмій сесії 20.12.1993 р. (Резолюція 48/96). https://repository-.ldufk-

.edu.ua/bitstream/34606048/20900/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE....pdf (дата звернення 15.01.2023 р.).

185. Станкова І.М. Цивільно-правове регулювання захисту прав споживачів у сфері надання послуг : дис. …к.ю.н., за спеціальністю 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 218 с.

186. Старицька О.О. Поняття та критерії класифікації правового статусу споживача: теоретико-правове дослідження. *Юридичний вісник.* 2012. № 3(24). С. 48-52.

187. Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.). Верховний Суд України від 01.02.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

188. Сумкін С.О. Правова природа договору перевезення пасажира та багажу. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2016. Vol. 3, Iss. 2. С. 267-272.

189. Телестакова А.А. Услуги и договор о предоставлении услуг в Советском гражданском праве. *Европейские перспективы*. 2010. № 2. С. 86-89.

190. *Теорія держави і права*. Академічний курс : підручник / За ред. О.В. *Зайчука*, *Н.М. Оніщенко*. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

191. Терапевтичні вправи Тема 5. Захворювання і ушкодження опорно-рухливого апарату. Терапевтичні вправи при артриті, артрозі. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів ІІ курсу медичних факультетів спеціальності «Фізична терапія, ерготерапія» Запоріжжя : Запорізький державний медичний університет. 2019. 29 с. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12892/1/%D0%A1%D0%A0%D0%A1%20%E2%84%965_%D0%A2%D0%92.pdf (дата звернення 15.01.2023 р.).

192. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук. 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 20 с.

193. Тільки для зрячих: Коли собака-поводир приведе Європу в столичне метро. *Depo.ua.* URL : https://www.depo.ua/ukr/life/tilki-dlya-zryachih-yak-radyanski-pravila-zavazhayut-ukrayincyam-zhiti-po-lyudski-20170-403548-670 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

194. Тіна де Фріз. Право на належне управління у статті 41 Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу і його реалізація в польській адміністративній практиці. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2014. № 3. С. 118-128.

195. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 21.03.2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-_011/ed2014-0321#Text (дата звернення: 15.01.2023 р.).

196. Федорончук А.В. Правова природа та законодавче регулювання відносин за договором прокату. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія ПРАВО. 2012. Випуск 19. Том 2. С. 138-142.

197. Функціональні обмеження. URL: https://www.informationsverige.-se-/uk-/jag-har-fatt-uppehallstillstand/funktionsnedsattning/ (дата звернення 15.01.2023 р.).

198. Харитонов Є.О. Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 358 с.

199. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Проблеми реалізації концепту «приватне право» в процесі рекодифікації. *Часопис цивілістики*. 2021. Випуск 42. С. 5-13.

200. Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ від 07.12.2000 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/994_524 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

201. Хмелевська Л. П. Особливості розвитку малого підприємництва у сфері побутового обслуговування населення України: дис. … канд. екон. наук: 08.01.01. Київ, 2002. 230 с.

202. Цивільне і сімейне право України: навчально-практичний посібник. За ред. Є.О. Харитонова, А.І. Дрішлюка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2003. 640 с.

203. Цивільне право України : в 2 т. Т. 1 : Підручник / За ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.О. Харитонова, канд. юрид. наук Н.Ю. Голубєвої. Харків : «Одіссей», 2010. 832 с.

204. Цивільне право України : навчальний посібник : у 2 ч. Ч.1 / за заг. ред. к.ю.н., проф. В.А. Кройтора, к.ю.н., доц. Кухарєва Є.О., к.ю.н., доц. Ткалича М.О. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 384 с.

205. Цивільне право України : підручник / за ред. Проф. Бошицького Ю.Л. та проф. Шишки Р.Б. (кер. авт. кол.), Загальна частина. Київ: Видавництво Ліра-К, 2013. 760 с.

206. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / [Дзера О. В., Боброва Д. В., Довгерт А. С. та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2000. Кн. 1. 864 с.

207. Цивільне право України : підручник. Загальна частина / за ред. проф. Бошицького Ю.Л. та проф. Шишки Р.Б. Київ : Видавництво Ліра-К, 2013. 760 с.

208. Цивільне право України. Особлива частина : підручник [С.М. Бервено, В.А. Васильєва, М.К. Галянтич та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 973 с.

209. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. : у двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Т.1. Загальна частина. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

210. Цивільне право України: підручник. У 2 частинах / за ред. Р.Б. Шишки. Ч.1. Загальна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 736 с.

211. Цивільне право України: підручник: у 2-х т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Б. Л. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2007. Т. 2. 816 с.

212. Цивільне та сімейне право України: підруч. / за ред. Харитонова Є.О., Голубєвої Н.Ю. Київ: Правова єдність, 2009. 968 с.

213. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1. : Загальні положення / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Харків: ФОП Колісник А.А., 2010. 320 с.

214. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

215. Цивільний кодекс України: коментар. Вид. 2-ге із змінами станом на 15 січня 2004 р. Харків : ТОВ Одіссей, 2004. 856с.

216. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2004. № 40-41, 42, ст. 492.

217. Цірат Г.В. Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права: сучасний стан та тенденції : *дис*. ...докт. *юрид*. н*аук* : *12.00.03*. Київ, 2019, 497 с.

218. Черняк О.Ю. Класифікація прав споживачів за законодавством України та Європейського союзу. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08coytes.pdf (дата звернення: 15.01.2023 р.).

219. Черняк О.Ю. Право споживача на захист в контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Університетські наукові записки*. 2009, №4 (32), С. 70-75.

220. Шишка Р. Б. Теорія об'єктів цивільних прав : Збірка доповідей та тез повідомлень на засіданнях круглого столу (16-18 жовтня 2009 року м. Сімферополь), КрЮІ, ОДУВС, НУДПС України, 2009. С. 5-10.

221. Щодо прав пасажирів під час подорожі морським та внутрішнім водним шляхом та про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 : Регламент (ЄС) № 1177/2010 Європейського Парламенту та Ради від 24.11.2010 р. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=-CELEX%3A32010R1177 (дата звернення 15.01.2023 р.).

222. Якимчук Н. Поняття «Правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 11-18.

223. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 29-42.

224. Янковець І.В. Дискримінація та інституційний механізм її подолання в Україні. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «081» Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 300 с.

225. Яроцький В.Л. Проблеми застосування захисту та самозахисту суб'єктивних цивільних прав. *Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива :* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.). Київ : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. С. 64-67.

226. Яроцький В.Л. Загальна характеристика механізму правового регулювання як цивілістичної категорії. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10040/1/Yarotskiy.pdf (дата звернення: 15.01.2023 р.).

227. 12 Principles of Good Governance. URL: https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles (дата звернення: 15.01.2023 р.).

228. Aarhaug J, Elvebakk B., Fearnley N., & Lerudsmoen M.B. (2011). Før-undersøkelse: Tiltak for bedre tilgjengelighet i kollektivtransporten. URL: https://www.toi.no/getfile.php/13248531351604250/Publikasjoner/T%C3%98I%20-rapporter/2012/1235-2012/1235-summary.pdf (дата звернення: 15.01.2023 р.).

229. Asplund K., Wallin S., & Jonsson F. (2012). Use of public transport by stroke survivors with persistent disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 14(4), 289-299.

230. Babinard J., Mehndiratta S., Bennett C., Wang W. Accessibility of Urban Transport for People with Disabilities and Limited Mobility : Lessons from East Asia and the Pacific. URL: https://openknowledge-.worldbank.-org/handle/10986/17104?show=full&locale-attribute=es (дата звернення 15.01.2023 р.).

231. Barrier-free public transport : why no passenger should be left behind.URL: https://www.uitp.org/news/barrier-free-public-transport%E2%80%-AF-why-no-passenger-should-be-left-behind/ (дата звернення 15.01.2023 р.).

232. Barter P., Rahman D. Memorandum on Accessible Transportation from Disabled Persons Organizations and Concerned Individuals to Relevant Government Agencies and Transport Operators. Sustran Resource Center, Kuala Lumpur. 2000. URL:https://www.sciencedirect.com/science-/article/pii/S0386-111214600030 (дата звернення 15.01.2023 р.).

233. Bezyak J.L, Sabella S.A, & Gattis R.H. (2017). Public transportation: an investigation of barriers for people with disabilities. Journal of Disability Policy Studies, 28(1), 52-60.

234. Canadian Transportation Agency. URL: https://www.canada.ca-/en/transportation-agency.html (дата звернення: 15.01.2023 р.).

235. Case of Thlimmenos v. Greece (Application no. 34369/97) Judgment Strasbourg. 6 April 2000. URL: https://adsdatabase.ohchr.org/-IssueLibrary-/ECtHR_Thlimmenos%20v.%20Greece.pdf (дата звернення 15.01.2023 р.).

236. Consumer Protection Charter: Resolution 543 (1973) Council of Europe. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15956&lang=en (дата звернення 15.01.2023 р.).

237. Crudden A., McDonnall M.C., & Hierholzer A. (2015). Transportation: an electronic survey of persons who are blind or have low vision. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 109(6), 445-456

238. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP), Promotion of Non-handicapping Physical Environments for Disabled Persons: Guidelines, United Nations, New York, (1995). URL: https://www.unescap.org/ (дата звернення 15.01.2023 р.).

239. Ellen van Holstein, Wiese I., & Legacy C. (2020). Mobility justice and accessible public transport networks for people with intellectual disability. *Applied Mobilities.* URL: https://www.researchgate.net/publication/-346831023-_Mobility_justice_and_accessible_public_transport_networks_for_people_with_intellectual_disability (дата звернення: 15.01.2023 р.).

240. Florian Hauser, European Commission, Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Quality of Public Administration - A Toolbox for Practitioners. 2017. 19 с. URL: https://ec.europa.eu-/esf/BlobServlet?docId=18587&langId=en (дата звернення: 15.01.2023 р.).

241. For Persons with Disabilities, Accessible Transport Provides Pathways to Opportunity. The Word Bank. URL: https://www.worldbank-.org/en/news/feature/2015/12/03/for-persons-with-disabi-lities-accessible-transpo-rt-provides-pa-thways-to-opportunity (дата звернення: 15.01.2023 р.).

242. Ghosh Jeeja & Anr vs Union Of India & Ors on 12 May, 2016. The Supreme Court of India. URL: https://indiankanoon.org/doc/175579179/ (дата звернення: 15.01.2023 р.).

243. Gleeson B. (1999). Geographies of Disability. London & New York. URL: routledge.com/Geographies-of-Disability/Gleeson/p/book/9780415179096

244. Goggin G. (2016). Disability and mobilities: evening up social futures. *Mobilities, Taylor & Francis Journals*, vol. 11(4), pages 533-541. URL: https://ideas.repec.org/a/taf/rmobxx/v11y2016i4p533-541.html

245. Kaputra Arif B.Sholihah mobility for all : Towards Barrier-Free Environment in Yogyakarta-Indonesia. URL: https://www.sciencedirect.com-/science/article/pii/S0386111214600030 (дата звернення 15.01.2023 р.).

246. Pappa E. Next stop: a transport system accessible for all. URL: https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/next-stop-transport-system-accessible-all (дата звернення 15.01.2023 р.).

247. *Prager S. and Lyons P.* Out of Sight, Not Out of Mind: Obligations Owed to Disabled Passengers. URL: https://1chancerylane.com/2020/04/30/out-of-sight-not-out-of-mind-obligations-owed-to-disabled-passengers/ (дата звернення: 15.01.2023 р.).

248. Rolli-Fahrer hat keinen Anspruch auf Begleitperson bei Kreuzfahrt. URL: https://www.juraforum.de/news/rolli-fahrer-hat-keinen-anspruch-auf-begleitperson-bei-kreuzfahrt_208370 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

249. Rollstuhlfahrer haben bei Flugzeugen beim Ein- und Aussteigen Vorrang. URL: https://www.juraforum.de/news/rollstuhlfahrer-haben-bei-flugzeugen-beim-ein-und-aussteigen-vorrang_258286 (дата звернення: 15.01.2023 р.).

250. Sahed Hossen Sajib. Identifying Barriers to the Public Transport Accessibility for Disabled People in Dhaka: A Qualitative Analysis. *Transactions on Transport Sciences · March 2022* С. 1-12. https://www.researchgate.net/publication/359511148_Identifying_Barriers_to_the_Public_Transport_Accessibility_for_Disabled_People_in_Dhaka_A_Qualitative_Analysis (дата звернення: 15.01.2023 р.).